

УДК 316.32:316.75

*Отрешко Н. Б.,
заст. директора
з наукової роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри
соціальної політики,
доктор соціологічних наук*

КРИЗА ІДЕОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ В ГЛОБАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті аналізуються причини кризи ідеології соціальної держави в глобальному суспільстві, а саме: зменшення соціального контролю з боку національної держави на діяльність міжнародних корпорацій, зростання мобільності на ринку праці, зменшення відчуття соціальної відповідальності у цінностях глобального суспільства. Виокремлюються неоконсервативні та неоліберальні шляхи подолання кризи соціальної держави в сучасних умовах.

Ключові слова: *глобальне суспільство, соціальна держава, система соціального захисту.*

В статье анализируются причины кризиса идеологии социального государства в глобальном обществе, а именно: уменьшение социального контроля национального государства над деятельностью международных корпораций, повышение мобильности на рынке труда, уменьшение чувства социальной ответственности в ценностях

глобального общества. Выделяются неоконсервативные и неолиберальные пути преодоления кризиса социального государства в современных условиях.

Ключевые слова: глобальное общество, социальное государство, система социальной защиты.

In this article the author analyzes causes of the crisis of the welfare state ideology in a global society. These causes are the reduction of a social control of the national state over activities of international corporations, the increased mobility in the labor market, the reducing sense of the social responsibility in values of the global society. There are neo-conservative and neo-liberal ways of the crisis overcoming of the welfare state in the modern world.

Keywords: global society, the welfare state, the social security system.

Існує безліч різних концепцій, що прагнуть осмислити ту соціальну реальність, яка почала складатися в західному суспільстві на рубежі 60–70-х років. Для всіх цих концепцій характерно кілька загальних положень, що дозволяють об'єднати їх однією назвою – концепції інформаційного або глобального суспільства. Сама назва “інформаційне суспільство” з'явилася в 80-ті роки ХХ ст. і була пов'язана з розвитком комп'ютерних і телекомунікаційних технологій.

Новий тип організації соціальної реальності має ряд характерних особливостей, що дозволив таким західним дослідникам, як О. Тоффлер, Д. Белл, Р. Дарендорф, Ф. Ферраротті, Е. Гідденс, констатувати появу нового типу суспільства, яке досить відрізняється від класичного індустріального типу кін. ХІХ – сер. ХХ ст.

Коротко ці відмінні риси нового типу глобально-інформаційного суспільства можна описати так:

1. У цьому суспільстві інформація стає стратегічним ресурсом, поряд з такими економічними ресурсами, як фінансовий капітал і власність, які були стратегічними ресурсами в індустріальному суспільстві.

2. Політична влада децентрується. “З одного боку, виникає новий регіоналізм. Влада більше не делегується зверху вниз, вона здійснюється на рівні локальних, регіональних дій. З іншого боку, простір і час делокалізуються, виникає глобальне суспільство на базі загальної символічної інформаційної культури” [1, с. 11].

3. Політична сфера більше не є сферою суто класового конфлікту. Політична боротьба розгортається не за контроль над власністю, а за вплив на інститути державної влади. Громадянське суспільство перемищується з реального соціального простору у віртуальний, соціальні мережі формують новий тип політичної комунікації та новий тип соціальних рухів.

4. Істотні зміни зазнає структура соціальної диференціації. Власність вже не є основним критерієм для формування соціальної структури. Класова структура змінюється статусною ієрархією, а ця остання формується вже не на основі професії, а на основі освіти, рівня культури та ціннісних орієнтацій.

Для високого соціального статусу не менше важливим, ніж володіння капіталом і власністю, стає рівень освіти як можливості контролю над необхідною оперативною інформацією. Йдеться, насамперед, про соціальну інформацію, яка дозволяє представникам соціальних груп захищати себе від деструктивного впливу сучасної бюрократії.

5. В новому глобальному суспільстві змінюється тип організації. Традиційний централізований, високоієрархізований тип зберігається в державних інститутах, банківській системі. Але поряд з цим формується новий тип організації – мережевий. Така організація будується як тимчасова мережа осередків, зв'язок між якими є не лише за допомогою субординації. У такій організації структура менше спотворює та стримує потік необхідної для роботи інформації.

6. Телекомунікативна система стає особливою соціальною технологією, що визначає комунікаційні та інформаційні можливості суспільства в цілому. Вона безпосередньо впливає на державно-політичну сферу організації й управління, сферу праці та зайнятості, культурно-символічну сферу.

Існує поширена думка, що глобалізація веде до втрати політичної влади та впливу національних держав, які, згідно з формулою Д. Белла: "...стають занадто маленькими для великих життєвих проблем і надто великими – для маленьких". Найбільш радикальні адепти глобалізації навіть називають нації-держави "ностальгічними фікціями" (Кен Омае) і стверджують, що сама епоха національних держав близька до свого кінця [2]. Дійсно, можливості нації-держави знищуються такими проявами транснаціональності та глобалізму, як формування міжнародних фінансових ринків, інтернаціоналізація бізнесу і капіталу, поява глобальних відкритих інформаційних мереж,

самовизначення нових націй, різкого збільшення мобільності населення, неподільного характеру багатьох загроз безпеки, глобальних проблем сучасності й т. д. Виникає парадоксальна ситуація: глобалізація в один і той же час підвищує вимоги до політики національної держави і звужує її можливості. Прагнучи забезпечити конкурентоспроможність “своїх” ТНК, зберегти в країні капітал і робочі місця, привернути нові інвестиції, уряди знімають з них соціальну відповідальність і тим самим сприяють зниженню реального рівня заробітної плати, скорочують соціальні програми, руйнуючи в Європі “соціальну державу”. Ключовою проблемою глобального суспільства стає слабка управлінська здатність держави (state capacity), що визначається як здатність державних організацій формулювати загальні правила і впроваджувати їх у політику, управління, економіку та суспільство з мінімальними відхиленнями від політичних намірів. У той же час, ще ніколи капітал не був до такої міри звільнений від соціальної відповідальності та зобов’язань перед суспільством і державою. Таким чином, закон прибутку підриває підвалини національної держави, проте національна держава – це основа існування ліберальної демократії. Досвід свідчить, що діє негативна кореляція як між зменшенням управлінської здатності держави та економічною ефективністю, так і між зменшенням управлінської здатності держави та демократією. Отже, проблематичним у нових умовах стає не тільки послаблення “соціальної держави”, а й збереження демократії. У результаті проблеми множаться, а спроможності національних інститутів впадатися з ними скорочуються.

Зміна ролі держави в економіці та у функціонуванні найважливіших для життєдіяльності суспільства елементів інфраструктури стала домінантою неоліберальної та неоконсервативної революції останніх двох десятиліть ХХ ст. Приватизація – такий універсальний інструмент, за допомогою якого відбувається витіснення держави з найважливіших сфер суспільства. У рамках так званого “вашингтонського консенсусу” стався розрив з ліберальною традицією ХХ ст., яка бачила у державному втручанні гарантію підтримки ліберального правопорядку в суспільному житті. Метою приватизації є комерціалізація сфер, яка “звільняє” державу від реальної влади. Сучасна держава, згідно із рецептами експертів МВФ, лише забезпечує інтеграцію в системі глобальних ринків. Як пише З. Бауман: “Слабкі квазідержави легко звести до рівня місцевих поліцейських ділянок, що забезпечують мінімальний порядок, необхідний для бізнесу: при цьому можна

не побоюватися, що вони зможуть ефективно обмежити свободу глобальних корпорацій” [3, с. 99].

На думку деяких західних вчених, поєднання катаклізмів, якими були дві світові війни й економічна криза 30-х рр. ХХ ст., породило нову модель соціальної політики, якою була “соціальна держава”. Згідно з загальним визначенням, соціальна держава – це правова демократична держава, яка проголошує найвищою цінністю людину і створює умови для забезпечення гідного життя і вільного розвитку людини. Соціальна держава прагне встановити такий державний і громадський порядок, який забезпечує матеріальне благополуччя всіх громадян і рівні можливості розвитку у відповідності з індивідуальними здібностями.

Крім того, соціальна держава обмежує владу над людьми до функціонально необхідного рівня і, таким чином, забезпечує максимум індивідуальної та суспільної свободи. Вона постійно коригує розподіл зростаючих доходів і привілеїв, забезпечуючи соціальну справедливість по відношенню до кожного члена суспільства, також здійснює соціальний захист частини працездатного населення, яка не по своїй волі втратила можливість реалізації трудового потенціалу. Соціальна держава гарантує матеріальне забезпечення непрацездатних членів суспільства: літніх, інвалідів, дітей з малозабезпечених сімей та інших представників недостатньо захищених верств населення.

Найважливішими характеристиками соціальної держави, на думку експертів, служать такі показники:

- високі витрати суспільства на заробітну плату (40–60 відсотків ВВП);
- розвинена система соціального захисту, витрати на яку становлять не менше 20–25 відсотків ВВП;
- висока частка соціальних витрат у державному бюджеті на охорону здоров’я (7–9 відсотків ВВП) та освіта (4–6 відсотків ВВП);
- системна державна діяльність щодо забезпечення зайнятості, створення умов для впровадження ефективних систем професійної підготовки, перепідготовки та працевлаштування широких верств населення [4].

Основу сучасних систем державного соціального захисту, які є ядром соціальної політики в країнах Євросоюзу, складають два базових інститути: соціальне страхування та державне соціальне забезпечення. При цьому на частку соціального страхування в більшості країн ЄС

(у Німеччині, Франції, Бельгії, Італії) припадає приблизно 60–70 відсотків усіх витрат на цілі соціального захисту. У скандинавських країнах і Великобританії державне бюджетне фінансування систем соціальної підтримки населення та витрати на соціальне страхування приблизно рівні.

У США, крім традиційних інститутів обов'язкового та добровільного соціального й особистого страхування, а також соціальної допомоги, в останні два десятиліття активно розвивається система державних федеральних програм. “Згідно з оцінками американських економістів, з 2000 федеральних програм, діючих на початку нинішнього сторіччя, близько 800 були призначені для розвитку соціальної сфери, близько половини трансфертних платежів становили витрати на соціальні цілі і потреби пересічних громадян” [4].

Світовий досвід свідчить: до середини 1970-х років діяльність соціальних держав розвинених країн характеризується розширенням сфери їх соціальної відповідальності. У цей час відбувалося в основному екстенсивне зростання систем соціального захисту, безперервне розширення кола осіб, які мають право користуватися плодами державної соціальної політики. Якщо раніше соціальна держава гарантувала всім мінімальний рівень життя, то в ці роки широку популярність отримує ідея про відповідальність соціальної держави за забезпечення високого рівня та якості життя всім громадянам.

Однак економічна криза другої половини 1970-х років, що охопила багато країн Заходу, викликала серйозну дискусію про перспективи розвитку соціальної держави. Зазначалося, зокрема, що віддача соціальної інфраструктури щодо її ресурсного забезпечення занадто мала, а якість послуг недостатньо висока. Так, сфера освіти лише обмежена міра враховує потреби суспільства, виробляючи занадто багато фахівців, яких важко забезпечити роботою, в той же час допускаючи дефіцит кадрів за необхідними спеціальностями. Існує тенденція до розбухання бюрократичного апарату, що поглинає занадто велику частку виділених фінансів, нерідкі випадки, коли асигнування на соціальні потреби витрачаються не за призначенням.

Наявність кризових тенденцій у діяльності соціальних держав розвинених країн викликало відповідну реакцію широкої громадськості. Неоконсерватори, наприклад, почали інтенсивну атаку проти “переоцінки” можливостей державного регулювання в соціально-економічній сфері, проти відсутності необхідного прагматизму в діях соціальної

держави. Вони виступили за таку формулу соціального захисту: розширена солідарність “знизу” та державна допомога, яка не може бути надана на іншому рівні, тобто акцент повинен бути зроблений на взаємодопомогу. При цьому можливості самопомоги держава повинна примножувати за допомогою податкових стимулів, а також іншого сприяння місцевим центрам надання допомоги. На думку неоконсерваторів, держава не повинна бути монополістом у вирішенні соціальних проблем, надання соціальних послуг може і має бути диверсифіковане за їхніми джерелами, бажано наближення місця вирішення соціальних проблем до конкретної людини.

“Ліві” ж сили, гідно оцінивши раціональне “зерно” цієї критики, пропонували свою формулу “соціального суспільства”: державна допомога плюс асоціативна солідарність, у рамках якої передбачалося також розширення участі громадян у плануванні та реалізації соціальних послуг на місцевому рівні. Принципова різниця вищевказаних підходів полягала в тому, що формула “лівих” припускала залучення приватних сил і засобів лише доповненням до державної соціальної політики, але ні в якому разі не її заміною.

В останні десятиліття на Заході йде інтенсивний пошук нової моделі соціальної держави, яка враховувала б особливості сучасного етапу глобалізації світової економіки. З урахуванням вищевикладеного, відомий німецький фахівець з проблем соціальної держави Ф. Нульмайер писав: “В умовах глобалізації соціальна держава все більше оцінюється з точки зору підвищення національної конкурентоспроможності. Легімітаційний базис такої держави все більше віддаляється від міркувань справедливості, що поступається місцем вимогам ринку... Всі непродуктивні, з точки зору конкурентоспроможності на світовому ринку, витрати повинні бути скорочені... На цих міркуваннях базується нова соціальна політика активізації та “соціальних інвестицій” сприяє появі нової конфліктної лінії: протиставлення продуктивних і непродуктивних частин населення” [цит. за 4].

“Активуюча держава” в багатьох країнах Європи сьогодні розуміється як своєрідний компроміс, внутрішньопритаманний соціально відповідальній державі, досягнутий у ході тривалої дискусії про “третій шлях” між ліберальною мінімальною державою й універсальною державою добробуту. “При цьому мова йде про новий розподіл відповідальності між державою, суспільством і громадянами. В іміджі “активної держави” міститься відновлення його здатності

до забезпечення повної зайнятості, що містить виклик соціальній державі” [4].

В останні роки лідером у позиції щодо формування “активної держави” є Данія. Тут у 1998 р. прийнято “Закон про активну соціальну політику”, згідно з яким безробітні люди в обмін на соціальні виплати повинні брати участь у діях, які наближають їх до трудового ринку і вигідні як для безробітних сімей, так і для суспільства в цілому. Активні заходи стали і правом, і обов’язком претендентів на соціальну допомогу, а недотримання цих правил призводило до часткового зменшення цієї допомоги. Крім того, в “Законі про активну соціальну політику” роз’яснювалося, що активізація претендентів на соціальну допомогу – це більше, ніж просте подолання безробіття. Перш за все, це соціальна активізація громадянина, а тому заходи, прийняті в межах цієї політики, мають покращити їх якість життя і перешкоджати зростанню соціальних та особистих проблем. І Данія аж ніяк не є винятком такої соціальної політики [5].

Нова активна лінія на трудовому ринку і в соціальній політиці дискутувалася та вводилася під різними назвами в різних європейських державах. Так, колишній голова соціал-демократичної партії Німеччини М. Платцекк, кажучи про основні напрями нової програми партії, висловився за глибоку переорієнтацію німецької соціальної держави, в якій набагато більшу вагу повинна придбати особиста відповідальність громадян за своє становище. Центральним елементом нового суспільної злагоди для Німеччини, як стверджував М. Платцекк, повинен стати “оновлений і позитивний образ соціальної справедливості для ХХІ ст.” [4]. Пояснюючи свою позицію, М. Платцекк підкреслив: “Наш головний мотив – це попереджувана соціальна держава, яка набагато більшою мірою, ніж попередня модель соціальної держави, інвестує в людину і її потенціал” [4]. Ясно, що нове століття вимагає від людей більшої професійної гнучкості, бо динамічна і здатна до конкуренції економіка не може існувати без цього. Одночасно необхідно здійснювати більше державних інвестицій у соціальну сферу, в освіту та знання, в інновації та інфраструктуру. Таким чином, в основі концепції застережливої соціальної держави лежить думка, що соціальна політика не повинна обмежуватися пом’якшенням наслідків соціальної потреби, а повинна бути спрямована на попередження її виникнення.

Крім того, практика показує, що соціально відповідальні держави прагнуть залучати до виконання соціальних функцій не тільки інститути громадянського суспільства, а й бізнес-структури. Так, в останні 20 років у розвинених країнах активно стимулюється процес формування та розвитку корпоративної соціальної відповідальності, яка знаходить своє вираження у реалізації бізнесом соціальних програм. На досягнення яких же цілей спрямовані ці програми? Наприклад, на проведення добросовісної ділової практики (засноване на дотриманні всіх домовленостей здійснення взаємовигідних відносин між поставачальниками, бізнес-партнерами і клієнтами компанії). При цьому приділяється увага розвитку персоналу (реалізація навчальних програм підвищення професійного рівня працівників, застосування мотиваційних схем оплати праці, надання співробітникам компанії соціального пакета, створення умов для повноцінного відпочинку і дозвілля, підтримка в організації сприятливого соціально-психологічного клімату, залучення співробітників компанії до процесів прийняття управлінських рішень).

Бізнес розвиває місцеве співтовариство (виконувати на добровільній основі програми підтримки соціально незахищених верств населення, збереження об'єктів культурно-історичного значення, надання спонсорської допомоги культурним, освітнім і спортивним організаціям та заходам, підтримка соціально значущих досліджень, участь у благодійних акціях). Програми передбачають природоохоронну діяльність і ресурсозбереження (ініціативні дії компанії щодо скорочення шкідливого впливу виробництва на навколишнє середовище, економного споживання природних ресурсів, повторному використанню й утилізації відходів, з організації екологічно безпечного виробничого процесу, екологічно безпечних транспортних перевезень).

Крім того практикується проведення в компанії соціально відповідальної реструктуризації (реорганізація діючих і створення нових структурних підрозділів з урахуванням, насамперед, інтересів персоналу). Ведеться соціально відповідальне інвестування (пріоритетне вкладення коштів у соціальний розвиток компанії з дотриманням етичних норм). У більшості розвинених країн демонстрована бізнесом соціальна відповідальність вважається не обов'язком, а добровільною справою будь-якої компанії. У той же час показники соціальної діяльності компаній визнаються серйозною конкурентною перевагою на ринку інвестицій.

Отже, світовий досвід переконливо свідчить: соціальна держава є закономірним результатом еволюційного розвитку суспільних відносин. Визнаючи людину найвищою цінністю, соціальна держава бачить свою історичну місію в тому, щоб домогтися такого рівня соціально-економічного розвитку країни, який був би достатнім для забезпечення гідного життя кожній людині, яка живе на території даної держави. Проте досягнення цієї мети – тривалий, дуже складний і навіть суперечливий процес, про що свідчить реальна практика розвинених країн. Кожна країна, яка стала на цей шлях, проходить його по-своєму, але з урахуванням загальних закономірностей формування соціальної держави та його подальшого розвитку.

Література

1. *Полякова Н. Л.* Теория общества в современной теоретической социологии / Н. Л. Полякова // Современные социологические теории общества. – М. : ИНИОН, 1996. – С. 3–23.

2. *Ачкасов В. А.* Глобализация и будущее социального государства / В. А. Ачкасов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cua.karelia.ru/report5.doc. – Назва з екрана.

3. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М. : Логос, 2004. – 124 с.

4. *Косенко О.* Социальное государство: зарубежный опыт / О. Косенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1335268777&archive=1335269613&start_from=&ucat=14&. – Назва з екрана.

5. *Квик М.* Будущее государства всеобщего благосостояния: европейская перспектива / М. Квик [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://dialogs.org.ua/ru/cross/page20748.html>. – Назва з екрана.